

UDC 631.115 + 664.76

JEL Classification: L10, L22

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕРНОВОЇ КООПЕРАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Н.О. Бібікова

Ужгородський торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Ужгород, Україна

Бібікова Н.О. Регіональні особливості реалізації потенціалу зернової кооперації та ефективність сільськогосподарських підприємств.

У статті на прикладі Одеської області визначено регіональні особливості реалізації потенціалу зернової кооперації та ефективність підприємств у сучасних умовах. Обґрунтовано місце Одеської області у державному виробництві зерна і зернопродуктів, тенденції розвитку індивідуальних зернових господарств області. Обґрунтовано доцільність об'єднання індивідуальних господарств у регіональні зернові кооперативи, визначено головні напрями реалізації потенціалу зернової кооперації.

Ключові слова: індивідуальні господарства, зернова кооперація, ефективність, додана вартість

Бибикова Н.А. Региональные особенности реализации потенциала зерновой кооперации и эффективность сельскохозяйственных предприятий.

В статье на примере Одесской области определены региональные особенности реализации потенциала зерновой кооперации и эффективность предприятий в современных условиях. Обосновано место Одесской области в государственном производстве зерна и зернопродуктов, тенденции развития индивидуальных зерновых хозяйств области. Обоснована целесообразность объединения индивидуальных хозяйств в региональные зерновые кооперативы, определены главные направления реализации потенциала зерновой кооперации.

Ключевые слова: индивидуальные хозяйства, зерновая кооперация, эффективность, добавленная стоимость

Bibikova N.O. Regional features realization of the potential of grain cooperation and efficiency of agricultural enterprises.

In the article, regional features realization of the potential of grain cooperation and the efficiency of enterprises in modern conditions are determined on the example of Odessa region. The place of Odessa region in state production of grain and grain products, development trends individual grain farms of region are substantiated. The expediency of combining individual farms in regional grain cooperatives are substantiated, main directions realization of the potential of grain cooperation are determined.

Keywords: individual farms, grain cooperation, efficiency, added value

Зерновий ринок України є одним із стратегічних соціально значимих ринків держави, гарантом її продовольчої та економічної безпеки, провідним ринком рослинницької продукції з потужним економічним потенціалом збалансованого розвитку. На даному ринку розгортають діяльність суб'єкти двох секторів: корпоративного сектору, представленого великими й середніми сільськогосподарськими підприємствами (далі – СГП), та індивідуального сектору, що поєднує діяльність фермерських господарств і особистих господарств населення. У 2016 р. частка індивідуального сектору у валовому зерновому зборі України склала 37,7 %, частка корпоративного – 65,3 % [1].

Суб'єкти індивідуального сектору зернового ринку займають вагомe місце у забезпеченні національної продовольчої безпеки, розвитку сільських територій, виконують важливі соціальні функції в системі. Водночас ефективність діяльності індивідуальних зернових господарств є значно нижчою порівняно з великими СГП, що обумовлює необхідність впровадження більш ефективних форм об'єднань малих товаровиробників, зокрема, зернових багатофункціональних кооперативів. Досвід розвинених аграрних держав переконливо свідчить про переваги сільськогосподарських кооперативних об'єднань, їх конкурентоспроможність на світовому ринку і вагомую роль в розвитку аграрної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблема теоретичного, методичного й прикладного забезпечення створення та розвитку мережі сільськогосподарських кооперативів є багатоаспектною, її зміст ґрунтовно досліджується вітчизняними і іноземними науковцями, що свідчить про значний дослідницький інтерес. Достовірність такого твердження підтверджена науковими напрацюваннями О.М. Бородіної, І.В. Прокопи [2], Ю.Е. Губені, Ю.А. Коверко, П.О. Олішука [3], О.А. Козака [4], Л.В. Молдаван, О.В. Шубравської [5], Д. Діксона (Dixon, 2001), А. Гуллівера (Gulliver, 2001), Д. Гіббона (Gibbon, 2001) [6] та інших учених.

Виділення невирішених раніше частин проблеми

Незважаючи на значну кількість публікацій за тематикою сільськогосподарської кооперації, недостатньо дослідженим залишається питання оцінки регіонального вектору розвитку аграрної кооперації, зокрема, зернової, обґрунтування регіонального потенціалу кооперації та напрямів його реалізації в сучасних умовах. Також виникає необхідність у розробці нових методичних підходів до аналізу товарного ринку у розрізі корпоративного та індивідуального секторів, до оцінки ефективності діяльності СГП з використанням показника доданої вартості як універсального критерію оцінки ефективності економічних систем на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних питань діяльності індивідуальних зернових господарств у контексті визначення особливостей реалізації потенціалу зернової кооперації (на прикладі Одеської області), а також оцінка ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств із використанням відтворювального методичного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження зернової кооперації в регіональному вимірі передбачає ідентифікацію регіональних особливостей, що визначають спеціалізацію й потенціал певних областей у зерновому виробництві. Першим етапом такого аналізу є оцінка кількісних показників концентрації у регіональному розрізі, яка дозволяє, по-перше, окреслити динаміку їх змін, по-друге, визначити найбільші зерновиробничі регіони держави. За статистичними даними, у 2016 р. в Україні чотири області (Полтавська, Вінницька, Одеська й Харківська) виробляли 30,4 % зернових культур [1]. Для вітчизняного зернового ринку притаманна тенденція зростання показників концентрації в регіональному вимірі (рис. 1): індекс Герфіндаля-Гіршмана зріс з 0,0502 пункти в 2005 р. до 0,0538 пункти в 2016 р. Рівень показника не перевищує значення в 0,1 пункти, що дозволяє ідентифікувати ринок як конкурентний і неконцентрований. За досліджуваний період Одеська область входила до трійки найбільших зерновиробничих регіонів України.

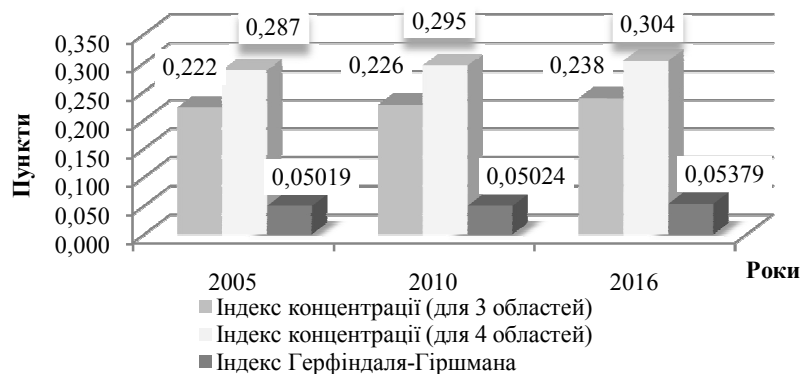

Рис. 1. Динаміка показників концентрації зернового ринку України в регіональному розрізі

Джерело: складено автором за матеріалами [1, 7]

Регіональні особливості реалізації потенціалу зернової кооперації дослідимо на прикладі Одеської області. За статистичними даними, у 2016 р. область забезпечила 6,7% валового зернового збору країни, 8,1% виробництва пшениці, 15,9% – ячменю, 5,3% і 13,6% загальнодержавного випуску борошна та круп (табл. 1). У видовій структурі зерновиробництва в області домінує пшениця (48% в 2016 р.) та ячмінь (34%), тоді як у країні – кукурудза (42%). Відтак, можна говорити про пшеничну спеціалізацію регіону. Характерною тенденцією останніх років є подвійне зростання обсягів круп'яного виробництва в Одеській області з 25,4 тис. т в 2014 р. до 50,9 тис. т в 2016 р., і, як наслідок, зростання її частки в державному виробництві з 7 до 14%. У звітному періоді порівняно з 1990 р.

валовий зернових збір зріс в області на 64,6% (див. табл. 1), тоді як у державі приріст склав всього 30%. З іншого боку, темп скорочення обсягів борошняного виробництва в регіоні (на 53%) є меншим державного рівня (на 75%), що забезпечує повільне зростання частки регіонального випуску в загальнодержавному (з 3% до 5,3%).

Загалом Одеська область за обсягами виробництва зерна й продуктів їх переробки займає лідируюче положення серед південних областей, що підтверджує регіональна структура зернового виробництва в Причорноморському регіоні (таблиця 2). У 1990 р. частки трьох областей у валовому зборі Причорноморського регіону були рівномірно розподілені й варіювали від 33 до 34 %. У 2016 р. питома вага Одеської

області зросла до 47 % за рахунок скорочення частки інших областей, передусім Херсонської. Незважаючи на 15 %-вий приріст зернового збору,

частка Причорноморського регіону у державному зерновому виробництві зменшилася з 16 % в 1990 р. до 14,2 % в 2016 р.

Таблиця 1. Динаміка обсягів виробництва зерна, борошна та круп в Одеській області, тис. тонн

Показники	Роки								
	1990	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Зернові культури	2674	2669	2929	3194	1880	3671	3677	3489	4403
у % до валового збору держави	5,24	7,02	7,46	5,63	4,07	5,82	5,76	5,80	6,66
1.1. Пшениця	1652	1268	1318	1472	856	1634	1848	1828	2113
у % до валового збору держави	5,44	6,78	7,82	6,59	5,43	7,34	7,66	6,89	8,10
у % до ЗК** області	61,79	47,51	44,99	46,08	45,51	44,52	50,26	52,40	47,99
1.2. Ячмінь	478,5	796,9	1041	1053	597,6	1091	1151	1081	1497
у % до валового збору держави	5,22	8,88	12,27	11,57	8,62	14,43	12,72	13,04	15,87
у % до ЗК області	17,89	29,86	35,55	32,96	31,78	29,72	31,30	30,97	34,01
1.3. Кукурудза	333,8	469,9	410,4	519,5	300,1	806,3	546,0	457,0	609,6
у % до валового збору держави	7,04	6,56	3,43	2,27	1,43	2,61	1,92	1,96	2,17
у % до ЗК області	12,48	17,61	14,01	16,26	15,96	21,97	14,85	13,10	13,85
2. Борошно	233,0	147,7	109,5	113,4	96,0	111,3	100,7	107,1	109,7
у % до державного виробництва	3,04	5,02	4,16	4,37	3,69	4,34	4,27	4,84	5,26
3. Крупи	5,1	5,2	5,5	6,9	4,2	7,7	25,4	39,1	50,9
у % до державного виробництва	0,5	1,5	1,6	2,1	1,2	2,1	7,3	10,9	13,6

Примітка: ЗК – зернові культури

Джерело: складено автором за матеріалами [1, 7, 8]

Таблиця 2. Динаміка й структура виробництва зернових культур у Причорноморському регіоні, тис. т

Області	Роки									2016 р. у % до 1990 р.
	1990	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1. Одеська	2674	2669	2929	3194	1880	3671	3677	3489	4403	164,6
2. Миколаївська	2792	1763	2201	2628	1278	2804	2864	2896	2726	97,6
3. Херсонська	2706	1539	1515	2481	1055	1686	2156	2622	2262	83,6
Усього Причорноморський регіон	8172	5971	6645	8303	4213	8161	8697	9007	9391	114,9
у % до державного виробництва	16,0	15,7	16,9	14,6	9,1	12,9	13,6	15,0	14,2	X
Регіональна структура зернового виробництва, %										(+, -)
1. Одеська	32,7	44,7	44,1	38,5	44,6	45,0	42,3	38,7	46,9	+14,2
2. Миколаївська	34,2	29,5	33,1	31,7	30,3	34,4	32,9	32,2	29,0	-5,1
3. Херсонська	33,1	25,8	22,8	29,9	25,0	20,7	24,8	29,1	24,1	-9,0

Джерело: складено автором за матеріалами [1, 7, 8]

У 2016 р. Одеська область забезпечила 46,8% виробництва борошномельної й 70,1% круп'яної продукції в Причорноморському регіоні [8]. За період 1990-2016 рр. частка Одеської області у виробництві зерна та продуктів його переробки зростала за рахунок скорочення питомої ваги суміжних областей. Такі структурні співвідношення свідчать про подовження каналів збуту борошна й круп одеських виробників, розширення меж локального ринку за рахунок суміжних областей, його гнучкості, відкритості та міжрегіональний характер. Одеський ринок зерна та продуктів його переробки виконує стабілізуючу функцію в розвитку зернопереробного комплексу регіону. Загалом Причорноморський регіон у

2016 р. забезпечив 11,2% і 19,5% загальнодержавного виробництва борошна й круп відповідно.

Особливості суб'єктної структури зернового виробництва Одеської області розглянемо у розрізі корпоративного та індивідуального секторів (табл. 3). Проведені розрахунки свідчать про скорочення частки корпоративного сектору з 96,3% в 1990 р. до 53,4 % в 2016 р. за рахунок динамічного зростання частки індивідуального сектору – з 3,7% до 46,6% відповідно. Безпосередньо у структурі індивідуального сектору 22% виробництва припадає на фермерські господарства, 24,6% – на особисті господарства населення.

Таблиця 3. Динаміка та структура (в розрізі категорій господарств) валового збору зернових культур в Одеській області, тис. т

Сектори	Роки							
	1990	2000	2010	2012	2013	2014	2015	2016
1. Корпоративний сектор	2574,5	1278,1	1657,5	995,5	1969,6	1999,2	1827,6	2353,1
2. Індивідуальний сектор, усього, в т.ч.:	99,7	303,2	1271,2	884,9	1701,2	1678	1661,4	2049,8
2.1. Фермерські господарства	0	81,8	462,4	337,3	708,7	721	691,4	966,7
2.2. Господарства населення	99,7	221,4	808,8	547,6	992,5	957	970	1083,1
Усього валовий збір	2674,2	1581,3	2928,7	1880,4	3670,8	3677,2	3489,0	4402,9
Структура виробництва (суб'єктний розріз), %								
1. Корпоративний сектор	96,27	80,83	56,60	52,94	53,66	54,37	52,38	53,44
2. Індивідуальний сектор, усього, в т.ч.:	3,73	19,17	43,40	47,06	46,34	45,63	47,62	46,56
2.1. Фермерські господарства	0,00	5,17	15,79	17,94	19,31	19,61	19,82	21,96
2.2. Господарства населення	3,73	14,00	27,62	29,12	27,04	26,03	27,80	24,60
Усього:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено автором за матеріалами [1, 7, 8]

Специфікою суб'єктної структури регіонального зерновиробництва є вища частка індивідуального сектору (46,6% у 2016 р.) порівняно з державним рівнем (34,7%), що обумовлено, зокрема, 40%-вим приростом (порівняно з 2015 р.) валового збору в фермерських господарствах, частка яких досягла 22% (в середньому по країні – 13,4%). Тенденція до зростання обсягів виробництва зернових культур індивідуальними господарствами Одеської області активізувалася в звітному періоді: порівняно з 2015 р. приріст склав 20%, тоді як у середньому по державі його рівень досягав 8%. Загалом питома вага індивідуального сектору області у валовому зерновому зборі всіх індивідуальних господарств України досягла в 2016 р. 9%.

Висока частка особистих селянських господарств у структурі зерновиробництва є характерною для областей Західної й Південної України: у Закарпатській області – близько 78%, Чернівецькій – 53%, Волинській – 45%, Херсонській – 46% [4]. Відтак, забезпечення відтворювального розвитку малих форм господарювання є одним із пріоритетів регіональної політики й повинно знайти відображення в регіональних програмах розвитку аграрного сектору.

Особливостями зернового споживання в Одеській області є вища порівняно з державним показником частка насіннєвого використання (5,2% в 2016 р.) та реалізації за іншими напрямками (89,9%), а також нижча питома вага переробки культур на борошно та комбікорми (1,2% і 1,0% відповідно), про що свідчить порівняльний аналіз балансів у державному та регіональному вимірі [7]. У структурі реалізації зернових культур СГП домінують непрозорі «інші напрями», їх частка в області перевищує 80 % перманентно зростає за рахунок скорочення часток інших збутових каналів. Відтак, існуючі трансформації у структурі збутової системи держави притаманні й

Одеській області. Вони є свідченням перерозподілу доходів на користь трейдерів, як покупців більше 80% зерна, реалізованого СГП, та зростання втрат первинних виробників.

Слід відзначити, що у кризові для зернового господарства 2012-2013 роки, коли рентабельність продукції у регіональних СГП склала – 1,9% і 6,5%, фермерським господарствам вдалося підтримати показник на рівні 15,2% і 15,4%; в Україні в 2013 р. рентабельність зерна фермерів склала 9,3%, тоді як в середньому для СГП – всього 1,5% (табл. 4). Відтак, малі форми господарювання є більш стійкими до кризових проявів, вони виконують стабілізуючу функцію в ринковій системі кризового періоду.

В Одеській області за період 2009-2016 рр. рівень рентабельності виробництва зерна в фермерських господарствах є вищим аналогічного показника для сільгосп підприємств (за винятком 2014 р.). Для України, за виключенням 2014-2015 рр., теж характерне таке співвідношення, що є свідченням більш високої порівняльної ефективності зернового виробництва у фермерських господарствах. У 2016 р. рентабельність зернових культур СГП у регіоні склала 35,4%, що на 2,4% нижче державного показника; у фермерів рівень доходності склав 35,8%, однак не досягнув середнього рівня по країні (38%).

Для різноаспектної оцінки ефективності діяльності СГП у державному та регіональному розрізі використовуємо відтворювальний методичний підхід [9], адаптований до аналізу мікросистем, в основу якого закладено розрахунок показника чистої доданої вартості (далі – ДВч) як суми трьох компонентів: заробітної плати, оренди земельних паїв (ренти) і прибутку. Інформаційною базою для практичного використання відтворювального методичного підходу є офіційні статистичні дані щодо собівартості виробництва

певних видів зернових культур (пшениці, ячменю, кукурудзи та ін.), тому аналіз доданої вартості доцільно проводити у видовому розрізі зернової

групи, що дозволить ідентифікувати специфіку формування ДВ_ч продовольчих і фуражних культур.

Таблиця 4. Рівні рентабельності зернових культур у сільськогосподарських підприємств та фермерських господарствах, %

Види підприємств	Роки							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна								
1. Сільськогосподарські підприємства, усього	7,3	13,9	26,1	15,2	1,5	25,8	43,1	37,8
2. Фермерські господарства	15,7	19,7	28,4	19,5	9,3	24,2	38,6	38,0
Одеська область								
1 Сільськогосподарські підприємства, усього	6,4	13,6	19,7	-1,9	6,5	27,3	33,4	35,4
2. Фермерські господарства	18,6	20,5	24,9	15,2	15,4	26,4	34,8	35,8

Джерело: складено автором за матеріалами [1, 7, 8]

У даній статті розрахунок показників ефективності проведемо на прикладі пшениці, враховуючи, по-перше, наявність достатньої інформаційної бази для її аналізу, по-друге, пшеничну спеціалізацію Одеської області, істотний вплив процесів відтворення пшениці на розвиток зернового господарства цілого регіону. Результати проведених нами розрахунків у фактичному та реальному вимірі для СГП України представлено в табл. 5. За аналізований період частка доданої вартості у випуску продукції постійно зростала (з 37,23% в 2014 р. до 43,84% в 2016 р.) за рахунок випереджаючих темпів росту ДВ_ч порівняно з темпами росту випуску у вартісному виразі, про що свідчить динаміка коефіцієнту співвідношення даних показників (табл. 5).

Рівень відтворювальної рентабельності пшениці склав у 2016 р. 57,74 %, що на 10,08 % вище показника 2014 р. Його зростаючий тренд обумовлений вищими темпами зростання ДВ_ч порівняно з собівартістю продукції, що підтверджує динаміка та значення коефіцієнту співвідношення темпів росту перелічених показників. Рівень рентабельності пшениці у звітному році склав 31,7%, зменшившись порівняно з попереднім рівнем на 4,7% внаслідок нижчого темпу росту прибутку порівняно з собівартістю, про що сигналізує значення коефіцієнту співвідношення (0,87 пункти). Загалом у 2016 р. спостерігається скорочення темпів росту основних показників ефективності пшеничного виробництва в Україні.

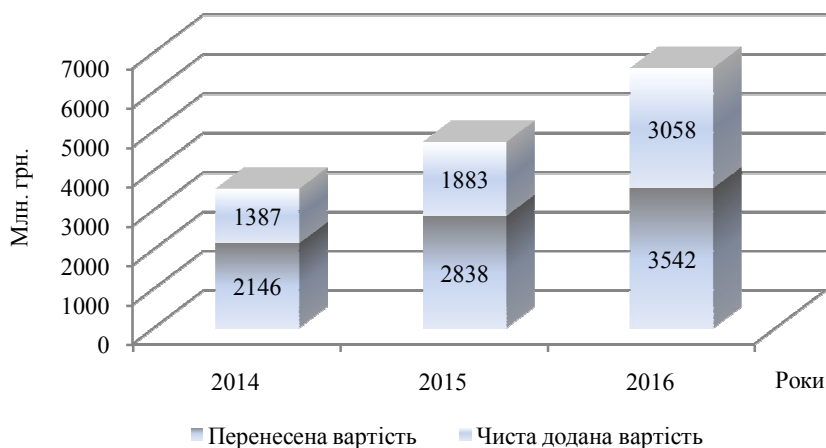

Рис. 2. Динаміка перенесеної й доданої вартості (сегмент виробництва пшениці в Одеській області)*

Джерело: складено автором за матеріалами [7, 8, 10]

Ситуація значно змінюється при переході від аналізу виручки, доданої вартості та прибутку у фактичних цінах до аналізу цих показників у реальних цінах шляхом їх перерахунку у доларовому еквіваленті. Значні темпи росту показників у 2015 р. у номінальному вимірі змінюються темпами їх скорочення у реальному вимірі (див.

табл. 5). Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р. темпи зменшення ДВ_ч, випуску та прибутку в реальних цінах склали, відповідно, 16%, 23% і 6%; у 2016 р. тенденція скорочення виручки й прибутку (на 5% і 14%) продовжилась, водночас сума доданої вартості збільшилась на 4%.

Таблиця 5. Оцінка обсягів і динаміки доданої вартості та рентабельності виробництва пшениці у сільськогосподарських підприємств України в номінальному та реальному вимірі

Показники	Роки			Динаміка змін (+, -)	
	2014	2015	2016	(3-1)	(3-2)
1. У фактичних цінах					
1. Чиста додана вартість (ДВ _ч), млн. грн.	16803,9	25787,2	33364,6	16560,7	7577,4
1.1. Темп росту, пункти	1,84	1,53	1,29	-0,55	-0,24
2. Випуск продукції, млн. грн.	45136,6	64091,9	76100,5	30963,9	12008,6
2.1. Темп росту, пункти	1,48	1,42	1,19	-0,29	-0,23
3. Частка ДВ _ч у випуску продукції, %	37,23	40,23	43,84	6,61	3,61
4. Коефіцієнт співвідношення темпів росту ДВ _ч і випуску продукції (1.1 / 2.1)	1,249	1,081	1,090	-0,16	0,01
5. Повна собівартість продукції, млн. грн.	35254,7	46988,2	57783,2	22528,5	10795,0
5.1. Темп росту, пункти	1,18	1,33	1,23	0,05	-0,10
6. Відтворювальна рентабельність продукції, % (1/5)	47,66	54,88	57,74	10,08	2,86
7. Коефіцієнт співвідношення темпів росту ДВ _ч і собівартості продукції (1.1 / 5.1)	1,562	1,151	1,052	-0,51	-0,10
8. Прибуток, млн. грн.	9881,9	17103,7	18317,3	8435,4	1213,6
8.1. Темп росту, пункти	13,79	1,73	1,07	-12,72	-0,66
9. Рентабельність продукції, %	28,03	36,40	31,70	+3,67	-4,70
10. Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку собівартості (8.1 / 5.1)	11,68	1,30	0,87	-10,81	-0,43
2. У реальних цінах					
1. Офіційний курс, за 1 дол. США, грн.	11,887	21,845	27,191	15,30	5,35
2. Чиста додана вартість, млн. дол.	1413,7	1180,5	1227,0	-186,6	46,6
1.1. Темп росту, пункти	1,24	0,84	1,04	-0,20	0,20
3. Випуск продукції, млн. дол.	3797,2	2934,0	2798,7	-998,5	-135,2
3.1. Темп росту, пункти	0,99	0,77	0,95	-0,04	0,18
4. Повна собівартість продукції, млн. дол. США	2965,9	2151,0	2125,1	-840,8	-25,9
4.1. Темп росту, пункти	0,79	0,73	0,99	0,19	0,26
5. Прибуток, млн. дол. США	831,3	783,0	673,7	-157,7	-109,3
5.1. Темп росту, пункти	9,27	0,94	0,86	-8,41	-0,08

Джерело: складено автором за матеріалами [1, 7, 11]

Головним чинником завищених рівнів показників прибутковості СГП у фактичних цінах є інфляційний ціновий рух. У 2015 р. внаслідок вищого темпу приросту цін реалізації продукції СГП (54,5%) над приростом цін засобів виробництва (45,3%) сформувався певний інфляційний ціновий диспаритет на користь агровиробників. На думку Б.Й. Пасхавера, враховуючи попередній досвід інфляційних хвиль, можна прогнозувати суттєве зменшення прибутковості й рентабельності сільського господарства в найближчі роки, а тому часткове позбавлення агросфери податкових пільг може виявитися передчасним [11]. Ми підтримуємо позицію ученого; про її правильність свідчить скорочення у 2016 р. рентабельності пшениці на 4,7% і всієї групи зернових культур на 5,3%.

Регіональні особливості та відмінності в результативності діяльності СГП пшеничного господарства розглянемо на прикладі Одеської області. За період 2014-2016 рр. темп приросту ДВЧ (2,2 рази) у регіоні перевищив темп приросту

перенесеної вартості (1,7%) (рис. 2). Головними чинниками зростання перенесеної й новоствореної вартості є, з одного боку, збільшення собівартості й ціни пшениці внаслідок інфляційного цінового процесу, з іншого, зростання фізичних обсягів пшеничного виробництва. Динаміку головних показників прибутковості СГП Одеської області в номінальному та реальному вимірі узагальнено в табл. 6. Частка доданої вартості у випуску продукції досягла 46,33%, збільшившись порівняно з 2014 р. на 7,07% за рахунок випереджаючих темпів росту ДВЧ порівняно з темпами росту виручки від реалізації продукції, про що свідчить динаміка коефіцієнту співвідношення даних показників (табл. 6).

Водночас рівень відтворювальної рентабельності пшениці в області склав 63,84%, що на 11,91% вище показника 2014 р. Його зростання викликано вищими темпами зростання ДВЧ порівняно з собівартістю продукції, що підтверджує динаміка коефіцієнту співвідношення темпів росту перелічених показників.

Таблиця 6. Оцінка обсягів і динаміки доданої вартості та рентабельності виробництва пшениці у СГП Одеської області в номінальному та реальному вимірі

Показники	Роки			Динаміка змін (+,-)	
	2014	2015	2016	(3-1)	(3-2)
1. У фактичних цінах					
1. Чиста додана вартість (ДВч), млн. грн.	1386,9	1882,6	3057,8	1670,9	1175,2
1.1. Темп росту, пункти	1,82	1,36	1,62	-0,20	0,27
2. Випуск продукції, млн. грн.	3533,1	4720,3	6600,2	3067,2	1879,9
2.1. Темп росту, пункти	1,58	1,34	1,40	-0,19	0,06
3. Частка ДВч у випуску продукції, %	39,25	39,88	46,33	7,07	6,45
4. Коефіцієнт співвідношення темпів росту ДВч і випуску продукції (1.1 / 2.1)	1,149	1,016	1,162	0,01	0,15
5. Повна собівартість продукції, млн.грн.	2670,5	3481,1	4789,7	2119,2	1308,6
5.1. Темп росту, пункти	1,31	1,30	1,38	0,07	0,07
6. Відтворювальна рентабельність продукції, % (1/5)	51,93	54,08	63,84	11,91	9,76
7. Коефіцієнт співвідношення темпів росту ДВч і собівартості продукції (1.1 / 5.1)	1,392	1,041	1,180	-0,21	0,14
8. Прибуток, млн. грн.	862,6	1239,3	1810,5	947,9	571,2
8.1. Темп росту, пункти	4,59	1,44	1,46	-3,13	0,02
9. Рентабельність продукції, %	32,30	35,60	37,80	5,50	2,20
10. Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку собівартості (8.1 / 5.1)	3,511	1,102	1,062	-2,45	-0,04
2. У реальних цінах					
1. Офіційний курс, за 1 дол. США, грн.	11,887	21,845	27,191	15,30	5,35
2. Чиста додана вартість, млн. дол.	116,7	86,2	112,5	-4,2	26,3
2.1. Темп росту, пункти	1,22	0,74	1,30	0,08	0,57
3. Випуск продукції, млн. дол.	297,2	216,1	242,7	-54,5	26,7
3.1. Темп росту, пункти	1,07	0,73	1,12	0,06	0,40
4. Повна собівартість продукції, млн. дол. США	224,7	159,4	176,2	-48,5	16,8
4.1. Темп росту, пункти	0,88	0,71	1,11	0,23	0,40
5. Прибуток, млн. дол. США	72,6	56,7	66,6	-6,0	9,9
5.1. Темп росту, пункти	3,09	0,78	1,17	-1,91	0,39

Джерело: складено автором за матеріалами [7, 8, 11]

Регіональною особливістю є вищі рівні показників частки ДВЧ у випуску продукції та відтворювальної рентабельності порівняно з державними показниками (43,84% і 57,74% у 2016 р.). У 2014-2015 р. величина рентабельності пшениці в Одеській області була нижчою середнього показника в державі, у 2016 р., навпаки, вона перевищила середній рівень на 6,1% і склала 37,8%. Загалом у 2016 р. в області спостерігається прискорення темпів росту показників ефективності СГП, тоді як для України, навпаки, характерне їх сповільнення.

Значення темпів росту показників прибутковості виробництва пшениці в регіоні значно зменшуються після їх перерахунку в реальних цінах. Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р. темпи зменшення ДВЧ, випуску та прибутку в реальних цінах склали, відповідно, 26%, 27% і 22%; у 2016 р. тенденція скорочення змінилася на протилежну, сума доданої вартості збільшилася на 30% (в Україні – на 4%). У реальному вимірі тенденція зменшення показників ефективності СГП в 2015 р. в Одеській області була глибшою, водночас їх темпи зростання у наступному періоді перевищили державні показники (табл. 5, 6).

У 2016 р. рівень рентабельності усієї групи зернових культур в Одеській області склав 36,4%, що нижче загальнодержавного рівня (37,8%). Доходність таких видів культур, як пшениця,

жито, овес та ячмінь у регіоні є вищою середнього показника в Україні, водночас рентабельність кукурудзи (30,6% в 2016 р.) на 15,1% нижча державного рівня. Загалом за рівнем рентабельності пшениці Одеська область зайняла 5 місце в Україні; досить високі показники доходності притаманні Миколаївській області, зокрема, рентабельність жита склала в 2016 р. 149,1% [11]. Оскільки виробництвом круп'яних культур і ячменю займаються, в основному, суб'єкти індивідуального сектору, можна говорити про вищу рентабельність зерна у фермерських господарствах області порівняно з доходністю кукурудзи, виробництво якої сконцентровано у великих СГП. Для країни в цілому характерна зворотна тенденція.

Аналіз структури чистої доданої вартості пшениці (табл. 7) свідчить про порушення пропорційності між її компонентами у бік завищення прибуткової складової, що є результатом цінового інфляційного процесу. Питома вага прибутку зросла з 62,19% в 2014 р. до 59,21% в 2016 р., водночас частка заробітної плати зменшилася з 16,3% до 9,08% відповідно (табл. 7). Причиною невеликої частки оплати праці в структурі доданої вартості є низький рівень заробітної плати в сільському господарстві Одеської області, який у 2016 р. склав 71,8% від аналогічного показника агросфери України. Слід

відзначити, що в 2013 р. структура ДВЧ виробників пшениці в області була більш збалансованою: частки прибутку й заробітної плати складали біля 25%, оренди земельних паїв –

50%. Напрямок структурних змін доданої вартості (зростання питомої ваги оренди за рахунок інших компонентів) в регіональному та державному вимірі співпадає.

Таблиця 7. Оцінка структури доданої вартості та ефективності використання ресурсів у виробництві пшениці сільськогосподарськими підприємствами Одеської області

Складові чистої доданої вартості	Роки			Динаміка змін (+,-)	
	2014	2015	2016	(3-1)	(3-2)
1. Структура чистої доданої вартості, %					
1. Заробітна плата	16,30	12,54	9,08	-7,22	-3,46
2. Оренда земельних паїв	21,51	21,63	31,71	+10,20	+10,08
3. Прибуток	62,19	65,83	59,21	-2,98	-6,62
2. Ефективність ресурсовикористання					
1. Матеріальні витрати, млн. грн.	1743,8	2408,9	3257,0	1513,2	848,1
1.1. Темп росту, %	1,31	1,38	1,35	0,04	-0,03
2. Матеріаловіддача, грн./грн.	0,795	0,782	0,939	0,144	0,157
3. Коефіцієнт співвідношення темпів росту ДВЧ і матеріальних витрат	1,385	0,983	1,201	-0,184	0,219
4. Загальна матеріалоємність	1,257	1,280	1,065	-0,192	-0,214
4.1. Сировиноємність	0,974	1,022	0,856	-0,118	-0,166
4.2. Паливоємність	0,267	0,244	0,197	-0,070	-0,047
4.3. Енергоємність	0,016	0,013	0,012	-0,005	-0,001
5. Продуктивність праці, тис. грн./особу	230,07	316,86	555,56	325,5	238,7
6. Продуктивність праці, тис. дол. США/особу	19,36	14,51	20,43	1,08	5,93

Джерело: складено автором за матеріалами [7, 8, 11]

За аналізований період показник матеріаловіддачі зріс на 0,14 пункти за рахунок випереджаючих темпів росту ДВЧ порівняно з темпами росту матеріальних витрат, про що свідчить динаміка коефіцієнту співвідношення даних показників (див. табл. 7). У 2016 р. на 1 грн. перенесеної вартості у пшеничному господарстві Одеської області було створено 93,9 коп. чистої доданої вартості (в Україні – 84,9 коп.). При цьому загальна матеріалоємність пшениці досягла 1,07 коп., у т.ч. сировиноємність – 85,6 коп., паливоємність – 19,7 коп., енергоємність – 1,2 коп. У звітному році ефективність використання матеріальних і трудових ресурсів була вищою в Одеській області, ніж в Україні; у 2015 р. спостерігалася зворотна тенденція. Показник продуктивності праці в доларовому еквіваленті склав у 2016 р. 20,43 тис. дол./особу, збільшившись порівняно з 2014 р. на 5,5% за рахунок дії негативного чинника – зменшення близько на 8% чисельності працівників у пшеничному господарстві регіону на фоні зростання ДВЧ та інфляційних процесів.

За дослідженнями малі розміри і низька технічна озброєність зумовлюють п'ятиразове відставання господарств населення від СГП за показником продуктивності праці. Але ті ж причини виводять господарства населення уперед за показниками продуктивності використовуваних земель (на третину) та фондів віддачі (більше, ніж удвічі). Такі пропорції визначають порівняльні конкурентні характеристики малих форм сільськогосподарського виробництва. Високоомеханізована

праця порівняно з ручною збільшує питому вагу проміжного споживання, і тому нині частка валової доданої вартості у випуску господарств населення досягає 49%, у СГП – 35%. Як наслідок, частка господарств населення в загальному обсязі виробництва сільгосппродукції – 49%, у валовій доданій вартості – 58%. Таким чином, малі форми аграрного виробництва зберігають своє лідерство в головному показникові національної економіки – валовому внутрішньому продукті [7].

В Україні спостерігається тенденція зростання доходності зернових культур у кооперативах порівняно з іншими організаційно-правовими формами СГП (табл. 8).

За період 2014-2016 рр. рівень рентабельності продукції у зернових кооперативах є вищим середнього рівня доходності зерна в інших категоріях підприємств (окрім приватних), що є свідченням підвищення ефективності діяльності кооперативних об'єднань малих і середніх виробників на зерновому ринку України, додатковим аргументом на користь їх створення та розвитку.

За результатами проведеного дослідження систематизуємо передумови розвитку зернової кооперації в державному та регіональному вимірі:

- нерозвиненість ринкової інфраструктури. Так, з цієї причини виробники зерна одержують від ціни ФОБ 49-51%, тоді як фермери Франції або Німеччини – до 75% [5];
- цінова залежність індивідуальних господарств від моносонічних цін трейдерів і тарифів регіональних приватних елеваторів;

Таблиця 8. Рівень рентабельності зернових культур за категоріями сільськогосподарських підприємств в Україні, %

Роки	СГП, усього	У тому числі:				
		Господарські товариства	Приватні	Кооперативи	Інші недержавні	Державні
2008	16,4	14,0	20,5	23,6	22,8	16,6
2009	7,3	5,6	10,8	8,1	14,0	1,6
2010	13,9	12,8	17,9	13,5	13,9	10,2
2011	26,1	24,4	33,2	22,2	21,1	18,0
2012	15,2	14,0	19,3	11,0	20,4	7,3
2013	1,5	0,0	6,2	4,3	-0,9	4,5
2014	25,8	24,7	31,0	28,3	14,4	17,5
2015	43,1	43,3	44,2	43,9	31,5	21,4
2016	37,8	37,9	37,8	44,1	34,4	20,8

Джерело: складено автором за матеріалами [7, 11]

- відсутність альтернативних каналів реалізації культур, окрім реалізації за домінуючим непрозорим «іншим» каналом (понад 90%);
- відсутність права доступу господарств населення (фізичних осіб), які виробляють 22-24% валового зернового збору, до участі в державних програмах, до отримання будь-яких видів і форм державної підтримки зернового господарства;
- необ'єктивність перерозподілу доходів між суб'єктами корпоративного й індивідуального секторів, між аграрним, переробним та торговим секторами інтегрованого зернового ринку, що є ядром фінансових деформацій процесів відтворення;
- відтік доданої вартості із базового аграрного сектору зернового ринку, що гальмує його відтворювальний розвиток, притік інвестицій, зростання зайнятості та розвиток сільських територій;
- низька конкурентоспроможність господарств індивідуального сектору в умовах агроглобалізації;

Світова практика свідчить, що діяльність кооперативних об'єднань малих і середніх товаровиробників має соціально-економічну й екологічну спрямованість, відповідає економічним інтересам держави й суспільства, відтак, підлягає державній та регіональній підтримці.

Висновки

Таким чином, за результатами проведеного дослідження до регіональних особливостей зернового господарства в Одеській області, які формують її спеціалізацію та потенціал ринкової кооперації, віднесемо такі:

- пшенична спеціалізація регіону – у структурі зерновиробництва частка пшениці досягає 48% (8% від державного збору), рентабельність її виробництва в області (37,8% в 2016 р.) є вищою державного рівня (31,7%);
- подвійне зростання за 2014-2016 рр. обсягів круп'яного виробництва в області (до 51 тис. т), розширення меж локального ринку зернопродуктів за рахунок суміжних областей.

Одеська область виконує стабілізуючу функцію в розвитку зернопереробного комплексу Причорноморського регіону, виробляючи близько 50% борошномельної й 70% круп'яної продукції;

- значна частка суб'єктів індивідуального сектору у регіональному зерновиробництві (46,6% у 2016 р.), зокрема, фермерських господарств (22%), що є вищою державного рівня. Істотний вплив індивідуальних господарств на видову структуру виробництва й споживання зерна в області;
- особливостями регіонального зернового споживання є вищі частки насіннєвого використання й реалізації за іншими напрямками, нижчі частки переробки на борошно та комбікорми порівняно з державними показниками, що вказує на нереалізований потенціал комбікормового виробництва;
- для зернового господарства області притаманна загальнодержавна тенденція домінування та динамічного зростання частки непрозорих «інших каналів» у структурі реалізації зерна СГП. Існуючі диспропорції у збутовій системі негативно впливають на доходність індивідуальних господарств, і, з огляду на їх майже 50%-ву частку в валовому зборі, на відтворювальний розвиток усього зернового господарства Одеської області;
- зростання ефективності пшеничного виробництва в регіоні в 2016 р., вищі рівні показників частки доданої вартості у випуску продукції, відтворювальної рентабельності та рентабельності пшениці порівняно з державними рівнями;
- порушення структурних пропорцій доданої вартості пшениці, занадто висока частка прибуткової складової та низька частка соціальної компоненти внаслідок дії інфляційного цінового процесу та мізерного рівня заробітної плати в сільському господарстві області (72% від державного рівня). Існуючі структурні пропорції чистої доданої вартості не забезпечують відтворювальний розвиток пшеничного господарства як України в цілому, так і

Одеської області зокрема, актуалізуючи пошук інструментів вирішення проблеми.

На наш погляд, врахувавши всі регіональні особливості зернового господарства Одеської області, можна виділити три напрями реалізації потенціалу ринкової кооперації, а саме:

1. Створення та розвиток зернових обслуговуючих кооперативів, у складі яких функціонує кооперативний елеватор. Такі кооперативи зможуть спеціалізуватися на виробництві пшениці із заданими параметрами якості для внутрішніх потреб переробних підприємств. Налагодження інтеграційних зв'язків між виробниками й переробниками пшениці та можливість її зберігання на кооперативному елеваторі дозволить переорієнтувати частину зернопотоків із непрозорих «інших» каналів реалізації у організований переробний напрям, зменшити залежність первинних зерновиробників від цінової політики трейдерів та елеваторів.

2. Створення та розвиток зернових переробних кооперативів круп'яної спеціалізації, що сприятиме подальшому зростанню обсягів круп'яного виробництва в регіоні, створенню нових робочих місць, збільшенню доданої вартості продукції. В подальшому спеціалізацію переробних

кооперативів можна розширити за рахунок борошномельної та комбікормової продукції.

3. Створення та розвиток органічних зернових кооперативів, що спеціалізуються на виробництві як органічного зерна, так і органічних продуктів його переробки.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в розвитку теоретичних положень діяльності індивідуальних зернових господарств у регіональному розрізі, розвитку та впровадженні відтворювального методичного підходу до оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств держави та Одеської області. Прикладне значення визначається можливістю використання результатів аналізу державними й регіональними органами влади в ході наукового обґрунтування напрямів і форм зернової кооперації, видів державної підтримки, розробки програм розвитку аграрних кооперативів. Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають в оцінці впливу інституційних змін на розвиток регіональних індивідуальних зернових господарств, а також розробці інституційного забезпечення реалізації національної кооперативної політики з урахуванням передового європейського досвіду.

Abstract

Entry: Individual grain farms occupy an important place in ensuring food security of state and its regions, perform important social functions in system. Combining of individual farms in the grain cooperatives will increase efficiency and competitiveness of small and medium-sized producers in the conditions of globalization. The purpose of article – on the example of Odessa region to identify regional features realization of the potential of grain cooperation, to evaluate the efficiency of enterprises. Methods: To achieve the purpose is used methods of sectoral, structural, dynamic and comparative analysis. Results: The place of Odessa region in state production of grain and grain products are substantiated, specialization of the region (production of wheat and cereals) are defined. Proved that Odessa region performs a stabilizing function in the development of grain processing complex in Black Sea region. The influence of trends and problems of the development of individual farms on the functioning of regional grain market are grounded. On the basis of reproduction methodical approach were conducted the evaluation of efficiency of agricultural enterprises of Ukraine and Odessa region. Regional features in the structure of value added, in dynamics of changes in performance indicators in nominal and real dimensions are defined. Discussion: According to the results of analysis three directions of realization the potential of grain cooperation are grounded in Odessa region: (1) creation of service cooperatives, which include a cooperative elevator; (2) creation and development of processing cooperatives of cereal specialization; (3) creation of organic grain cooperatives.

Список літератури:

1. Статистичний щорічник України за 2016 рік / За ред. І.Є. Вернера. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 610 с.
2. Бородіна О.М. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціоналізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // Економіка України. – 2015. – № 4. – С. 88-96.
3. Губені Ю.Е. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституційних змін / Ю.Е. Губені, Ю.А. Коверко, П.О. Оліщук // Економіка України. – 2017. – № 3 (664). – С. 59-67.
4. Козак О.А. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі / О.А. Козак, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 38-47.
5. Молдаван Л.В. Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації / Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка України. – 2015. – № 4 (641). – С. 78-87.

6. Dixon J.A. Farming Systems and Poverty: Improving Farmers' Livelihoods in a Changing World / J.A. Dixon, A. Gulliver, D. Gibbon. – FAO and World Bank: Rome and Washington DC, 2001 – 412 p.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Статистичний щорічник Одеської області за 2016 рік / За ред. Т.В. Копилової. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2017. – 439 с.
9. Нікішина О.В. Відтворювальний методичний підхід до оцінки ефективності інтегрованих товарних ринків / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2017. – Т.9. – Вип. 3. – С. 24-35.
10. Пасхавер Б.Й. Прибутковість і рентабельність сільськогосподарських підприємств у інфляційному процесі / Б.Й. Пасхавер // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 3. – С. 66-76.
11. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2016 рік: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 23 с.

References:

1. Verner, I.Ye. (Eds.). (2017). Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2016 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016]. I. Ye. Verner (Eds.). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
2. Borodina, O.M., & Prokopa, I.V. (2015). Podolannya strukturnykh deformatsiy v ahromomu sektori Ukrainy: instytutsializatsiya i modernizatsiya malotovarnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva [The overcoming of structural deformations in Ukraine's agrarian sector: institutionalization and modernization of a small-scale agricultural production]. Ekonomika Ukrainy – Economy Ukraine, 4, 88-96 [in Ukrainian].
3. Hubeni, Yu.E., Koverko, Yu.A., & Olishchuk, P.O. (2017). Rozvytok osobystykh selyanskykh gospodarstv v umovakh instytutsiynykh zmin [Development of personal peasant farms under conditions of institutional changes]. Ekonomika Ukrainy – Economy Ukraine, 3 (664), 59-67 [in Ukrainian].
4. Kozak, O.A., & Hryshchenko, O.Yu. (2016). Rozvytok zernovoyi haluzi Ukrainy na suchasnomu etapi [The development of grain branch of Ukraine at present stage]. Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex, 1, 38-47 [in Ukrainian].
5. Moldavan, L.V., & Shubravskaya, L.V. (2015). Investytsiyni priorytety u sferi rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy ta mekhanizmy yikh realizatsiyi [Investment priorities in the field of development of agro-industrial production in Ukraine and mechanisms for their rationalization]. Ekonomika Ukrainy – Economy Ukraine, 4 (641), 78-87 [in Ukrainian].
6. Dixon, J.A., Gulliver, A., & Gibbon, D. (2001). Farming Systems and Poverty: Improving Farmers' Livelihoods in a Changing World. FAO and World Bank: Rome and Washington DC [in English].
7. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy (2017). [Official site of State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua/. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Kopylova, T.V. (Eds.). (2017). Statystychnyy shchorichnyk Odeskoyi oblasti za 2016 rik. [Statistical Yearbook of Odessa Oblast for 2016]. Odessa: Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti [in Ukrainian].
9. Nikishyna, O.V. (2017). Vidtvoryuvalnyy metodychnyy pidkhid do otsinky efektyvnosti intehrovanykh tovarnykh rynkiv [Reproduction methodical approach to evaluation the efficiency of integrated commodity markets]. Ekonomika kharchovoi promyslovosti. – Economy of food industry, T.9, 3, 24-35 [in Ukrainian].
10. Paskhaver, B.Y. (2016). Prybutkovist i rentabelnist silskohospodarskykh pidpryyemstv u inflyatsiynomu protsesi [Profit and profitability of the agricultural enterprises in the process of inflation]. Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and Forecasting, 3, 66-76 [in Ukrainian].
11. Prokopenko, O.M. (Eds.). (2017). Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsiyi silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpryyemstvakh za 2016 rik: Statystychnyy byuleten. [Main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises for 2016: Statistical bulletin]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

Надано до редакції 29.11.2018

Бібікова Неля Олександрівна / Nelia O. Bibikova
sir79@ukr.net

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Бібікова Н. О. Регіональні особливості реалізації потенціалу зернової кооперації та ефективність сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Н. О. Бібікова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2017. – №6 (34). – С. 18-28. – Режим доступу до журн.: <https://economics.opu.ua/files/archive/2017/No6/18.pdf>